

Наталія Савінова

докторка юридичних наук, старша наукова співробітниця,
головна наукова співробітниця
Наукової лабораторії інформаційних прав та безпеки людини
наукового центру інформації і права
Державної наукової установи
“Інститут інформації безпеки і права НАПрН України”
(Київ Україна)
Researcher ID: OPN-6941-2025
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0289-7926>
tala.savinova@gmail.com

DOI: 10.33498/opus-2025-11-167

УДК 343.2/7:165.12

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО НА ШЛЯХУ УБЕЗПЕЧЕННЯ СВІДОМОСТІ

АНОТАЦІЯ. В усі часи головною метою кримінального права було забезпечення людини, суспільства або панівної групи від небезпечних для них протиправних посягань. Зі зміною епох і ресурсної бази формацій система соціальних цінностей зазнає кардинальних змін, що впливає не лише на спрямування кримінальності та виявлення віктимності, а й на породження нових рівнів злочинності загалом, які раніше перебували поза увагою кримінального права через неактуальність для попередніх суспільних формацій.

Такою ключовою цінністю в розвинутому інформаційному суспільстві є свідомість, первинно, людини, і, вторинно, – суспільства. Безпеку свідомості, принаймні від умисного негативного чи деструктивного впливу забезпечує безпека спілкування (комунікації) особистого та опосередкованого, індивідуального та масового. Однак через відсутність, навіть, розуміння можливості забезпечити комунікацію доволі тривалий час у вітчизняній, та й у світовій, парадигмах є анахронічна установка, що це зробити неможливо, і запитання “Як?” упереджує реальні пошуки того, як саме кримінальне право може впливати на безпеку комунікації і відповідно свідомості.

В умовах війни РФ проти України з 2014 р. та повномасштабного вторгнення 2022 р. в умовах гібридної агресії зміст інформаційної експансії як способу впливу на свідомість через політику м’якої сили, фейки та пропаганду набули для України нового змісту. Але, незважаючи на це, питання кримінально-правового захисту свідомості людини нам поки що побачити не вдається: кримінально-правові характеристики впливів маскуються під словоформи, які фактично приховують основну мету подібних посягань – свідомість людини і, як наслідок, реакцію її психіки. Прикладом подібних “приховувань” реальних впливів на свідомість під іншими конструкціями є, наприклад, криміналізація глорифікації дій СРСР або РФ.

Проте це – лише демонстратор проблеми, адже аналогічна ситуація “широко заплющених очей” зберігається й щодо інших маніпуляцій свідомістю в спектрі від психологічного насильства в домашньому насильстві до впливів на свідомість деструктивних сект, ігор, а також під час виборів.

Ключові слова: злочинні впливи на свідомість; деструктивні впливи; когнітивна віктимізація; психічні впливи; злочинне маніпулювання свідомістю; деструктивні секти; деструктивні ігри; криміналізація впливів на свідомість.

Деструктивні впливи на свідомість, як умисні, так і необережні, у сучасному світі доведені, вивчаються, прогнозуються. Вони виступають і способами пропаганди, і видами реклами, і інформаційно-психологічною зброєю, і

© Наталія Савінова, 2025

формами домашнього насильства, булінгу та сталкінгу. Підліткова психіка під впливом деструктивних впливів на свідомість здатна “зіштовхнути дитину з даху”. Впливи на свідомість породжують агресивні психічні реакції під час зібрань, спричиняючи виникнення масових заворушень, підтримку терористів та блокування установ, штовхають людей на колаборацію з воюючим.

У світовій науці кримінального права до цього часу існує підсвідоме табу на дослідження феномену свідомості: у 2009 р. Дебора Денно, підкреслюючи актуальність таких досліджень у XXI ст., доводила: ‘Дослідження свідомості викликали великий інтерес у широкого кола дисциплін, крім однієї – права <...> дослідження свідомості можуть прояснити американське кримінальне право’¹. Перші наукові розробки окресленої проблеми в Україні належать авторці цієї статті, а в останні роки питання когнітивної (пізнавальної) кримінології у своїх працях зачіпали В. Туляков, В. Шаблистий, О. Марін, М. Карчевський та ін. Законодавець також неодноразово робив спроби забезпечення комунікації, проте здійснювалися вони через криміналізацію не самих комунікацій, а через інші характеристики, які описували або причини, або наслідки деструктивних комунікацій, унаслідок чого мета деструктивної комунікації – вплив на свідомість, губилася як другорядний показник, або взагалі не аналізувалася при кваліфікації: відсутні модельні механізми перевірки “впливу”.

Метою статті є демонстрація наявності в традиції вітчизняного кримінального права зародків розуміння небезпек впливів на свідомість і надання пропозицій напрямів удосконалення теорії сучасного кримінального в частині висвітлення й належної криміналізації діянь, які містять ознаки умисних впливів на свідомість.

Водночас натеper не лише вітчизняне, а й світове кримінальне право нехтує найнагальнішою потребою прямої криміналізації впливів на свідомість людини, відмовляючись від визнання свідомості та психіки предметом, на який спрямовуються подібні діяння.

Окреслена проблема породжена, на нашу думку, двома основними причинами:

1) відсутністю розуміння реального рівня загроз психіці людини через вплив на її свідомість і, як наслідок, рівень шкоди психічному здоров’ю суспільства;

2) відсутність традиційних (доктринальних) механізмів виявлення деструктивних впливів на свідомість, рівно як і вимірів заподіяння шкоди психіці людини через такі впливи.

¹ Deborah W Denno, Arthur A McGivney, ‘Consciousness and Culpability in American Criminal Law’ [2009] 12 Waseda Proceedings of Comparative Law 116.

Феномен свідомості у вітчизняному кримінальному праві натеper і не має визначень, адже до його оцінки як категорії кримінального права було замало спроб, і всі вони натикалися на “важкість визначення” таких впливів.

Водночас зарубіжні колеги, які працюють з кримінальністю / віктимністю впливів на свідомість, роблять спроби визначення свідомості, придатного для кримінально-правової оцінки. Так, оптимально прийнятне для розуміння саме в кримінальному праві цього феномену є визначення Д. Денно, яка під свідомістю з точки зору кримінального права рекомендує розуміти *‘сукупність думок, почуттів та відчуттів людини, а також повсякденні обставини та культуру, в яких формуються ці думки, почуття та відчуття’*².

Однак, говорячи відверто, доктрина кримінального права не позбавлена сприйняття й оцінки впливів на свідомість як способів вчинення кримінальних правопорушень, хоча й не містить прямих визначень свідомості в Кримінальному кодексі. І найбільш яскравим прикладом опису традиційного караного діяння, що вчиняється через прямий вплив на свідомість, є ст. 190 “Шахрайство” Кримінального кодексу України (далі – КК України)³, об’єктивна сторона якого передбачає діяння з заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом (у спосіб) обману чи зловживання довірою.

Спосіб вчинення таких діянь “обман або зловживання довірою” часто ототожнюються (дискусія щодо цього не є предметом цього дослідження), але від цього не змінюється їх (його) суть – цей спосіб вчинення діяння і є критеріальним для кваліфікації: будь-яке з палітри можливих форм обману (зловживання довірою), спрямоване на добровільну передачу майна або права на нього іншій особі – каране. Що ж являють собою “обман” та “зловживання довірою” в розумінні ст. 190 КК України?

Тлумачення підходів до визначення, зокрема, обману не надто розвинулися з радянських часів:

– *‘спосіб впливу на людську психіку, що полягає в умисному введенні в оману іншої особи або підтримання такого стану шляхом повідомлення неправдивої інформації або приховування інформації з метою схилити цю особу до певної поведінки’*⁴ (радянська школа);

– *‘повідомлення потерпілому (власнику; особі, якій було ввірено чи під охороною якої перебувало майно; особі, яка мала доступ до майна) неправдивої інформації або приховування тієї інформації, яка мала б бути йому повідомлена, з метою введення потерпілого в оману, схилення його до певної поведінки (зумовленої такою оманою) та заволодіння його майном чи*

² Deborah W Denno, ‘Crime and Consciousness: Science and Involuntary Acts’ [2002, 2009] 87 Minnesota Law Review 269–400.

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

⁴ Р Сабитов, *Обман как средство совершения преступления: учебное пособие* (Омск, 1980) 24–25.

набуття права на його майно' (сучасна вітчизняна школа)⁵ (курсив і дужки мої. – Авт.).

В обох випадках визначення “обману” здійснюється через тавтологію: метою обману є “введення в оману”, що не містить сенсу, але ж в обох випадках міститься і змістова спільність: йдеться про схилення потерпілого до певної поведінки через певний вплив на його ментальну сферу, внаслідок чого він вчиняє певну (непритаманну йому без такого впливу) поведінку.

Стосовно “зловживання довірою” поділяємо позицію О. Дудорова щодо невідокремлення змістовно від обману, однак і не погоджується з тим, що “зловживання довірою” є “засобом обману”⁶. Очевидно, що поряд з іншими видами обману, такими як обман через “конклюдентні дії”⁷ чи підтасовка / спотворення фактів, “зловживання довірою” є лише однією з форм обману, що характеризується за змістом як такий самий, як і інші, *обман*, лише з *урахуванням предикатних довірчих відносин між жертвою та шахраєм*: ‘довірчі стосунки між людьми можуть виникати внаслідок родинних або дружніх зв’язків, тривалого знайомства, рекомендації інших осіб тощо’⁸.

Тому далі поняття “обман” має загальне розуміння, що охоплює й “зловживання довірою”.

Позиція дослідника радянських часів щодо “обману” взагалі все ж таки первинно вказує на те, що обман є впливом саме на психіку людини (курсив мій. – Авт.). Визначення має правильний вектор, але не зовсім точну мету впливу, адже психологічні категорії й часу наведеного визначення (Р. Сабітов) і натеper у кримінальному праві також вивчені недостатньо, і науковці демонструють використання термінів іншої галузі, на жаль, не надто занурюючись у їхній сенс.

Обман не може впливати на поведінку, проте, з урахуванням очікувань певної поведінки, він може спрямовуватися на психіку людини, адже поведінкові реакції осудної людини ‘залежать від функціонування всієї психіки (а не від окремих психічних явищ, приміром, пам’яті, мислення, характеру, психічного стану, мотивів тощо)’⁹. Тобто психіка – це комплексна здатність мозку відображати реальність, що включає сприйняття, мислення, емоції, свідомість та поведінку.

Однак з урахуванням того, що ‘детальний аналіз усіх концепцій психіки свідчить, що, опираючись на кожен з них, не можна пояснити виникнення і перебіг більшості психічних явищ, які трапляються в житті людини’¹⁰,

⁵ О Дудоров, Є Письменський (ред), *Кримінальне право України (Особлива частина): підручник* (Елтон-2 2012) 401.

⁶ Дудоров, Письменський (н 5) 404.

⁷ П Матишевский, *Преступления против собственности и смежные с ними преступления* (Юринком 1996) 72.

⁸ Дудоров, Письменський (н 5) 403.

⁹ М Варій, ‘Психіка людини у психоенергетичній концепції’ [2017] 54(126) *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology* 65.

¹⁰ Варій (н 9) 68.

вплив безпосередньо й на психіку людини також неможливий. Він може бути спрямований на той її компонент, який запускає дію всієї психіки і відповідно спричиняє настання певних поведінкових реакцій.

Таким елементом психіки є свідомість людини, яка діє через механізми зв'язку людини зі світом, адже 'свідомість виявляється тією єдиною інстанцією, у якій можна "схопити" й зрегулювати у взаємодії ці дві системи одночасно'¹¹ ("я" і "світ". – *Авт.*).

Тож вплив може здійснюватися виключно на свідомість, яка є зв'язком особистості зі світом у психічній системі (психіці), з урахуванням специфіки сприйняття, під тиском емоцій та інших елементів психіки проходити (чи не проходити) шлях до поведінкового прояву, що продемонстровано на схемі послідовності психічної обробки інформації (*рис. 1*).

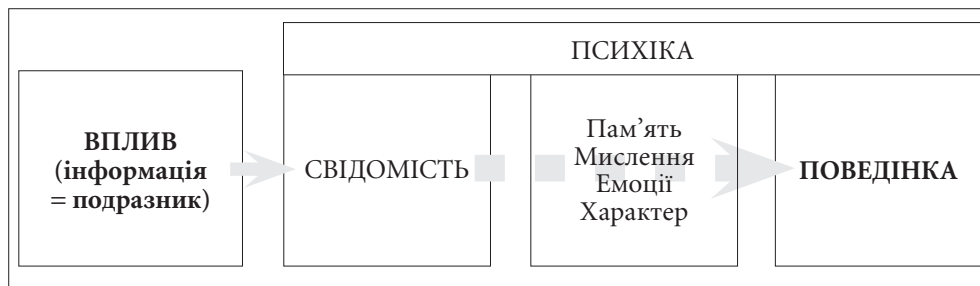

Рисунок 1. Схема послідовності психічної обробки інформації від подразника до поведінки

З точки зору кримінального права є сенс навести також схему взаємозв'язку "свідомість – ситуація" академіка Ю. Швалба (*рис. 2*), яка прямо демонструє залежність взаємозв'язку ситуації (взаємодії з зовнішнім світом) саме свідомості людини.

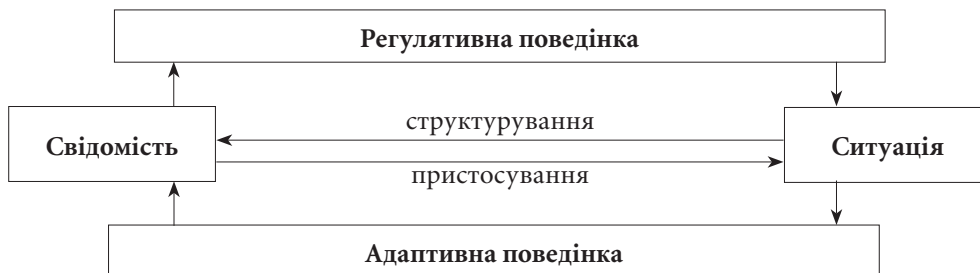

Рисунок 2. Схема взаємозв'язку в системі "свідомість – ситуація" акад. Ю. Швалба¹²

З точки зору кримінального-правового визначення шахрайства, отже, обман, як і зловживання довірою, слід розуміти як дії, які вчиняються через

¹¹ Ю Швалб, 'Свідомість як відношення людини до світу' [2004] 4 Психологія і суспільство 156.

¹² Швалб (н 11) 163.

вплив на свідомість (у розумінні, придатному для сприйняття кримінальним правом). Якщо, за Д. Денно, свідомість – це сукупність думок, почуттів та відчуттів людини, а також повсякденні обставини та культура, в яких формуються ці думки, почуття та відчуття, то обман – це умисне спотворення думок, почуттів та відчуттів іншої людини, рівно як і спотворення обставин чи культурних очікувань такої людини¹³.

Отже, необхідно визнати, що шахрайство є безпосереднім впливом на свідомість людини з метою заволодіти її майном або правом на майно.

І, попри дивину приховання такого звичайного, простого й зрозумілого опису складу “шахрайства” під чинним до цього опису ч. 1 ст. 190 КК України, воно досі не викристалізувалося в кримінальному праві саме через відсутність належних суміжних з психологічною наукою досліджень. А сам факт криміналізації шахрайства, як, звичайно, традиційного злочину проти власності, хоча б і в наявній редакції, доводить повну справедливості тверджень теорії натуралізму О. Костенка: ‘Право – це реально існуючі і діючі в суспільстві закони соціальної природи, відкриті людьми і втілені законодавцем у форму позитивного законодавства (чи у форму звичаєвого права)’¹⁴. На рівні доктринального звичаю, традиції шахрайство визнавалось кримінальним правопорушенням через “обман” як спосіб, але це не так: обман – вплив на свідомість, і сама дія шахрая – такий вплив на свідомість. На жаль, відсутність такого елементарного опису до цього часу завжди ускладнює правоохоронцям викриття прямих впливів на свідомість: секти, фінансові піраміди, квазірелігійні утворення, колцентри. А ба й більше, якщо вони не мають прямої корисливої мети...

Окрім шахрайства, яке вчиняється, як було доведено, через вплив на свідомість, у КК України міститься ще низка кримінальних правопорушень, вчинення яких зачіпається більшою чи меншою мірою (через альтернативність таких впливів). Але окремою особливою категорією з точки зору впливу на свідомість є підбурювання, де вплив на свідомість виконавця очевидний, адже за змістом ч. 4 ст. 27 впливає на волю (поведінку) іншого співучасника “умовлянням”, “погрозою”, “примусом”. Усі три вказані категорії так чи інакше мають ознаки засобів психологічних впливів: зараження, навіювання, наслідування, створення, поширення паніки¹⁵. Решта наявних у КК України криміналізованих впливів на свідомість також “ховається” за іншими формулюваннями, але змістовно не може не визнаватися впливами, які зумовлюють зміну поведінки того, на кого впливає заподіювач впливу.

Так, у КК України міститься значна кількість діянь, які при погляді з розуміння сутності свідомості містять ознаки впливу на неї (А). До групи А логічно відносити всі діяння, які містять ознаки вчинення впливів на сві-

¹³ Denno (n 2).

¹⁴ О Костенко, ‘Що таке природне право? Концепція природного права в теорії соціального натуралізму’ [2021] 1 Право України 134.

¹⁵ П Прибутько, І Лук’янець, *Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах* (Паливода А. В. 2007) 30.

домість, метою яких є примушування потерпілого до певної бажаної правопорушнику поведінки:

- погроза (у змісті Особливої частини використовується 27 разів), яка завжди має вербальний характер, незалежно від супроводу її фізичним примусом у момент проголошення;
- примушування (в Особливій частині КК України згадується 36 разів) також має вербальний характер і не завжди пов'язана з насильством, тим більше в момент озвучення.

Це – перелік найбільш наочних закріплених у КК України прикладів саме впливів на свідомість людини, за яких, незалежно від сутності діяння, останнє спрямоване на зміну сукупності думок, почуттів і відчуттів людини, а також повсякденні обставини, що відповідає сутності розуміння впливу на свідомість.

Існує також група (В), до якої умовно можна включити діяння, впливи на свідомість людини, які, виходячи з формулювання об'єктивної сторони відповідних складів, можуть виступати альтернативними діяннями. До таких можна віднести: доведення до самогубства (ст. 120) за наявності ознак систематичного приниження¹⁶, домашнє насильство (у разі вчинення психологічного насильства, але і за інших форм – можливо) і т. д.

Описи провокативної поведінки жертви кримінального правопорушення в обох складах агресивних дій у стані сильного душевного хвилювання по відношенню до віктимного потерпілого (статті 116, 123 КК України) також містять ознаки впливу на свідомість, за яких, унаслідок тривалої фрустрації, знижується межа типових для суб'єкта “гальмівних” механізмів психіки і через його змінену поведінку стається злочин.

Страх перед психологічними категоріями у вітчизняному кримінальному праві – дуже серйозна проблема, яка поки що лишається невирішеною на рівні доктринальних підходів, але потребує висвітлення й переосмислення із залученням до розробок цього напрямку представників психологічної науки.

Не виключено, що подібний перегляд та якісна переоцінка розуміння значення і ролі умисних впливів на свідомість у кримінальному праві приведе до видозміни значної кількості формулювань диспозицій, а також вплине на перелік обставин, які обтяжують, та обставин, які пом'якшують, покарання, або, навіть, і переформують структуру обставин, що виключають кримінальність діяння.

‘Влада Природи над усім сущим, зокрема над людьми, може здійснюватися не інакше, як через Закони цієї Природи. Людям же для того, щоб жити у злагоді із Законами Природи, потрібні Воля і Свідомість’¹⁷, але ж відповід-

¹⁶ В Тацій, В Борисов, В Тютюгін (ред.) Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 (5-те вид., допов. Право 2013) 52–54.

¹⁷ Костенко (н 14) 117.

но посягання на закони природи, волю і свідомість і є квінтесенція небезпеки / шкоди.

Метою цієї статті не було глибинне міжгалузеве дослідження всіх аспектів впливів на свідомість у кримінальному праві, чому є сенс приділити значно більше уваги надалі, з урахуванням можливостей сучасних впливів на свідомість людини і все більшою актуалізацією впливів на свідомість малих і великих груп. Натомість у статті було продемонстровано, що чинний КК України містить значний масив криміналізованих впливів на свідомість людини, прихований під визначеннями, які нівелюють не лише роль умисних ментальних впливів, а й усувають від належної уваги правоохоронців і правосуддя необхідності доказування і оцінки доказів наявності такого впливу.

З розумінням викладеного слід звернути увагу на те, що у вітчизняному кримінальному праві відсутні спроби криміналізації (нехай би і прихованої під іншими словоформами) впливів на свідомість без корисливого мотиву, або таких, що не мають на меті іншої вигоди для суб'єкта правопорушення.

Не секрет, що *деструктивні* культу та окремі *деструктивні* секти давно є об'єктом боротьби класичних релігійних конфесій, що здійснюється на духовному рівні. У світській площині функцію протидії подібним утворенням переймає на себе правоохоронна система (в Україні за підслідністю зазвичай СБУ). Але підстав для кваліфікації діянь деструктивної секти, яка має на меті, наприклад, впливи на свідомість з метою спонукання (не примусу!) вступу в шлюб¹⁸, на кшталт муністів (Церква Об'єднання), у правоохоронців нема. В Україні ця секта не заборонена, сайт її відкритий. До речі, майже до 2020-х років був відкритим і доступ до наступного “вчення” лідерки “Білого Братства” Марини Цвігун, тобто – через майже 20 років після загальновідомого захоплення заручників і замаху на групове самоспалення адептів секти в Софіївському соборі в Києві у 1993 р., яке не сталося лише через силове втручання правоохоронців. Натепер Марія Цвігун живе в РФ, продовжує свою сектантську діяльність та веде активну пропаганду проти України. Доступи до її сайтів з України до цього часу не закриті.

Аналогічна ситуація спостерігається й з відсутністю ефективного кримінального упередження діяльності провайдерів підліткових деструктивних ігор. Так, деструктивна гра не містить ознак “схиляння до самогубства” (ст. 120 КК України), хоча призвела до нього через схиляння підлітків до доведення “смівості”, “дорослості”, “кохання після смерті” і т. д., не зумовлює настання кримінальної відповідальності, адже рішення не було продиктоване прямою вказівкою або схилянням, воно було “мистецьки” нав'язане дитині, свідомість якої перебувала під впливом сторонньої особи, і відповідно кваліфікувати як доведення до самогубства таку гру неможливо.

¹⁸ У Південній Кореї одночасно одружились 4 тисячі пар, більшість – наосліп. (Onlain-media УНІАН, 08.09.2017) <<https://www.unian.ua/multimedia/video/worldnews/114230-v-yujnoy-koree-odnovremenno-pojenilis-4-tyisyachi-par-bolshinstvo-vslepuyu.html>> (дата звернення 27.11.2025).

Ще одним, до того ж прямо забороненим у ЄС, є використання технологій штучного інтелекту (ШІ) для впливу на свідомість людини чи груп. Так, ухвалений у березні 2024 р. у ЄС, після десятка років роботи експертних груп, Закон про штучний інтелект (AI Act) першою серед заборон містить пряму вказівку на недопустимість використання практик ШІ для *‘маніпулятивного впливу, який полягає у використанні систем ШІ, що застосовують підсвідомі, маніпулятивні або обманні техніки, здатні викривляти поведінку особи з метою матеріальної або психологічної шкоди’*¹⁹ (п. “а” ч. 1 ст. 5) (курсив мій. – Авт.). Звичайно, подібного тезаурусу КК України наразі не передбачає, навіть, щодо впливів на свідомість людини, вчинених іншими людьми.

Однак воєнні новели до КК України продемонстрували здатність законодавця, у разі нагальної необхідності втручання в інформаційну сферу національної безпеки, можливість оперативного інноваційного втручання в сталі конструкції кримінально-правового регулювання впливів на ментальну сферу. І хоча, не завжди, такі наміри є відповідними законодавчій техніці, таким прикладам слід приділити увагу.

Найбільш яскравим з них є включення до КК України ст. 436² “Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників”. Усі активні альтернативні дії, передбачені ч. 1 цієї норми, мають спрямування на свідомість людини, або групи / груп:

- 1) *виправдовування,*
- 2) *визнання правомірною,*
- 3) *заперечення* (збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 р., у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, або тимчасової окупації частини території України),
- 4) *глорифікація* осіб, які здійснювали збройну агресію ... і т. д.

Усі ці діяння є формами цільової комунікації, тобто спрямовані на свідомість іншої людини або групи. І хоча традиція “табу” на впливи на свідомість людини законодавцем дотримана, іншими словами, тим не менше, саме впливи на свідомість, як і у випадку з шахрайством, натепер у КК України описані.

І наостанок, проаналізуємо рівень визнання законодавцем, хоча б і неусвідомленого як “посягання на свідомість”, але оціненого на рівні КК України як небезпечного (шкідливого), вчинення маніпулятивних ментальних впливів на поведінку людини. ‘Відомо, що оцінка законодавцем суспільної небезпеки, і, як наслідку, тяжкості шкоди, заподіюваної об’єкту, – писали В. Сташис і М. Панов у 1989 р., аналізуючи об’єкт злочину, – відображається

¹⁹ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>> (accessed 27.11.2025).

в установленні в законі виду і розміру покарання за даний злочин²⁰. Виходячи з цього, обсяг покарання, який визначений законодавцем для діянь, які фактично є впливами на свідомість, є демонстратором небезпеки (соціальної шкоди).

Якщо виходити з того, що шахрайство, яке є, по суті, вплив на свідомість / обман з корисливою метою, то спектр оцінки його суспільної небезпечності (шкоди) відображений законодавцем через визначення у мірі покарання в спектрі від штрафу від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від двохсот до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на той самий строк (ч. 1 ст. 190 КК України), до позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна (ч. 5 ст. 190 КК України).

Якщо ж аналогічно оцінити покарання, передбачене за новелу 2022 р. – злочин за ст. 436² КК України (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників), то спектр покарань тут коливається від виправних робіт на строк до двох років або пробаційного нагляду на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк (ч. 1), до позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без такої (ч. 3).

Ці два приклади визнання небезпеки / шкідливості законодавцем – для традиційного в доктрині кримінального права злочину, ст. 190 (Шахрайство) КК України та інноваційного підходу 2022 р. – ст. 436² (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників) КК України – демонструють, що *на законодавчому рівні, через визначення міри покарання за діяння, які містять ознаки впливів на свідомість людини та груп, їх небезпечність / шкідливість визнана.*

Висновки. Доктрина кримінального права, не визнаючи окремим видом кримінальних правопорушень, містить приховані форми криміналізації впливів на свідомість людини та суспільства, і це відображено в КК України.

1. Сучасна доктрина кримінального права та КК України 2001 р. демонструють приховану криміналізацію впливів на свідомість шляхом встановлення криміналізації через ст. 190 “Шахрайство”, кваліфікуючою ознакою якого є наявність впливів на свідомість людини через обман або його підвид – зловживання довірою, завдяки яким особа, перебуваючи у відповідному, викривленому впливом психічному стані, вчиняє бажані для маніпулятора дії майнового характеру.

2. Крім обману, у т. ч. зловживання довірою, в доктрині вітчизняного кримінального права традиційно присутні такі конструкції “прихованих вказівок на впливи на свідомість”, як: “погроза”, “примушування”, “психо-

²⁰ В Сташис, Н Панов, ‘Непосредственный объект и его значение для квалификации преступления’ [1989] 50 Проблемы правоведения 83–91.

логічне насильство”, “цькування”, “систематичне приниження” та інші, що свідчить про відчуття фактів ментальних впливів, але спроби опису їх через інші, відмінні від очевидно придатних психологічних, конструкції.

3. Протягом воєнного часу на рівні ст. 436² КК України виникли аналогічні інноваційні термінопоняття, які де факто охоплюють впливи на свідомість особи або групи, але традиційно не використовують належних психологічних термінів, а описують ментальні впливи як “виправдовування”, “визнання”, “заперечення”, “гlorифікація”.

4. Попри відмову від використання в нормотворчій палітрі КК України психологічних термінів, існує серйозний перелік діянь, розумна й доцільна криміналізація яких неможлива без використання психологічної термінології. До таких діянь належать: впливи на свідомість (обмани, пригнічення, навіювання, створення панічних станів) з метою втягування в деструктивні вчення та секти (без ознак майнового шахрайства), залучення до деструктивних ігор (без ознак доведення до самогубства) і т. д.

5. Натепер у європейському просторі вже існують прямі заборони щодо використання технологій штучного інтелекту, які здійснюють “підсвідомі, маніпулятивні або обманні техніки, здатні викривляти поведінку особи з метою матеріальної або психологічної шкоди” (п. “а” ч. 1 ст. 5 AI Act), що свідчить про те, що для ЄС розуміння шкідливості й нормативно визначених заборон впливів на свідомість (включаючи підсвідомі впливи), маніпулювання свідомістю є нормальною цивілізаційною практикою.

6. Україні необхідно переосмислювати своє ставлення до необґрунтованого в сучасних реаліях табування застосування на рівні доктрини та практики кримінального права інститутів психологічної науки, і прийти до осмислення належного формулювання наявних складів, які фактично описують впливи на свідомість людини, а також забезпечити належне використання необхідної психологічної термінології при розробці проекту Кримінального кодексу України.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Matishevskij P, *Prestupleniya protiv sobstvennosti i smezhnye s nimi prestupleniya* (Yurinkom 1996) (in Russian).
2. Prybutko P, Luk'ianets I, *Informatsiini vplyvy: rol u suspilstvi ta suchasnykh voiennykh konfliktakh* (Palyvoda A. V. 2007) (in Ukrainian).
3. Sabitov R, *Obman kak sredstvo soversheniya prestupleniya: uchebnoe posobie* (Omsk 1980) (in Russian).

Edited books

4. *Kryminalne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna): pidruchnyk. T. 1* (O Dudorov, Ye Pysmenskyi red, Elton-2 2012) (in Ukrainian).
5. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 t. T. 2* (V Tatsiy, V Borysov, V Tiutiuhin (ed), 5-te vyd. Pravo 2013) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Denno D, 'Crime and Consciousness: Science and Involuntary Acts' [2002] 87 Minnesota Law Review 269–400.
7. Denno D, McGivney A, 'Consciousness and Culpability in American Criminal Law' [2009] 12 Waseda Proceedings of Comparative Law 116.
8. Kostenko O, 'Shcho take pryrodne pravo? Kontseptsiiia pryrodnoho prava v teorii sotsialnoho naturalizmu' [2021] 1 Pravo Ukrainy 134 (in Ukrainian).
9. Shvalb Yu, 'Svidomist yak vidnoshennia liudyny do svitu' [2004] 4 Psykholohiia i suspilstvo 156 (in Ukrainian).
10. Stashis V, Panov N, 'Neposredstvennyj obekt i ego znachenie dlya kvalifikacii prestupleniya' [1989] 50 Problemy pravovedeniya 83–91 (in Russian).
11. Varii M, 'Psykhika liudyny u psykhoenerhetychnii kontseptsii' [2017] 54(126) Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology 65 (in Ukrainian).

Websites

12. U Pivdennii Korei odnochasno odruzhyls 4 tysiachi par, bilshist – naoslip (Onlain-media UNIAN, 08.09.2017) <<https://www.unian.ua/multimedia/video/worldnews/114230-v-yujnoy-koree-od-novremenno-pojenilis-4-tyisyachi-par-bolshinstvo-vslepuyu.html>> (accessed 27.11.2025) (in Ukrainian).

Nataliia Savinova

CRIMINAL LAW ON THE PATH TO ENSURING THE SAFETY OF CONSCIOUSNESS

ABSTRACT. At all times, the main goal of criminal law has been to protect the individual, society, or the ruling group from unlawful encroachments that are dangerous to them. With changes in eras and the resource base of social formations, the system of social values undergoes radical transformations, which affect not only the direction of criminality and the identification of victimization but also give rise to new levels of crime in general, previously outside the attention of criminal law due to their irrelevance to former social formations.

Such a key value in a developed information society is consciousness – primarily that of the individual, and secondarily, that of society. The safety of consciousness, at least against intentional negative or destructive influence, is ensured by the security of communication (both personal and mediated, individual and mass). However, due to a long-standing lack of even the understanding of the possibility to secure communication, there exists within domestic and global paradigms an anachronistic presumption that this is impossible. The question “...how...?” preempts real attempts to explore how criminal law can specifically influence the security of communication and, accordingly, safety of consciousness.

Since Russia's war against Ukraine began in 2014 and the full-scale invasion in 2022, amid hybrid aggression, the meaning of informational expansion as a means to influence consciousness through soft power politics, fake news, and propaganda has gained a new significance for Ukraine. Nevertheless, the issue of criminal-legal protection of human consciousness remains unseen: criminal-legal characteristics of influences are masked by word forms that, in fact, conceal the primary goal of such attacks – the human consciousness and, consequently, the reaction of the psyche. An example of such “concealments” of real influences on consciousness under other constructs is, for instance, the criminalization of glorifying the actions of the USSR or Russia.

But this is only a demonstration of the problem, since a similar situation of “widely closed eyes” continues regarding other consciousness manipulations, spanning from psychological violence in domestic abuse to influences on consciousness by destructive sects, gambling, and also during elections.

KEYWORDS: criminal influences on consciousness; destructive influences; cognitive victimization; psychic influences; criminal manipulation of consciousness; destructive sects; destructive games; criminalization of influences on consciousness.